
KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

A FORMÁLÁS DRÁMÁJA

Stevan Raičković és Fehér Ferenc Tisza-kötetéről

Stevan Raičković: *Tisza*. Tiski cvet–Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1997

Stevan Raičković életrajzi beszélgetéskönyvének *Egy lehetséges élet (Jedan mogućí život, 1996)* a címe. Különös cím egy olyan könyvnek az élén, amelyben a beszélő-szerző a költőtárs kérdéseire válaszolva életének, biográfiájának fontos eseményeit, sokszor titkos fordulatait, rejtélyeit mondja el, életélményekről és szellemi tapasztalatokról számol be, emlékeket idéz fel, régi feljegyzéseket, verseket és prózaszövegeket kommentál . . . . Olyan könyv tehát, amelyben a költő személyisége és megélt élete van előtérben, címében mégis a feltételeességet szuggéráló „lehetséges élet” szókapcsolat áll, mintha mindez – az élet minden fontos vagy kevésbé fontos eseménye – másként is történhetett volna. A költő életrajza, miként a művei is, csupán a megformálás egyik – *lehetséges* – változata volna? Az élet(rajz) is a formálás drámája?

A „lehetséges élet” Raičković (költői) értelmezésében a teljes élet. Nem az életrajzi változatok, hanem az egyetlen élet megnevezése. A lehetséges valójában az autentikus élet(rajz). A formálásnak abban a drámájában, amit Stevan Raičković költészetének és életrajzának ismerünk, többek között a beszélgetéskönyv lapjairól, de verseiből, prózájából és fordításából is, élet és mű az azonosságig együtt van. Nem harmonikusan, hanem drámaian. „. . . Mindent, amit a költészetben alkottam vagy a költészetről, még más költők verseiről is írtam, önéletrajzi jellegű” – mondta a beszélgetőkönyvbe átvett akadémiai székfoglalójában a költő. Akkor a *Beszélgetés az agyaggal (Razgovor sa ilovačom)* című tíz részből álló versét mutatta be. Ezt az egyenként három négy soros szakaszból álló kötött formájú, tízrészes verset nevezte székfoglalója prózai részében *lecsupaszítottan* önéletrajzinak. Ugyanebben a versben azonban Stevan Tontić, a költő válogatott kötetének szerkesztője és az utószó szerzője (*Izabrana lirika, 1990*) a „formálás drámáját” fedezte fel és a formáló akarat győzelmét látta meg az alakatlan anyag és a rendezetlen élet felett. A *Beszélgetés az agyaggal* a költői anyag megformálását meg a mű születését tematizálja, és – Tontić véleménye szerint – a szerb „költői művészet”

kivételesen szerencsés pillanatában született. A költői (ön)értelmezés „önéletrajként”, a kritika viszont a műről való gondolkodás nagy pillanataként határozza meg ugyanazt a verset, és a két értelmezés között – éppen az autentikus (teljes) életként felfogott „lehetséges élet” értelmében – nincs ellentmondás: a költő a verset, a mű születését, a formálás soha meg nem szűnő drámáját (ön)életrajzi eseményként éli meg, éppúgy mint minden sorsfordító és -alakító (élet)élményt. A költő és a kritikus látszólagos ellentmondása, éppen mert valóban látszat, arra mutat rá, hogy Raičković költészetében élet és vers az azonosságig egyenmű meg egyidejű.

Az új, kétnyelvű kötetben közölt, ám korábban – 1956-ban, 1960-ban és 1970-ben írt – három Tisza-vers is a formálás drámájában mutatja fel élet és mű azonosságának példáját.

Az első Tisza-vers visszatérés a gyermekkori folyójához, a gyerekkor helyszínéhez és eseményeihez a modern költészet önmegszólító modorában. Az emlékezet verse ez tehát, nosztalgikus vallomás és önkeresés az élet mítosszá emelt történeteinek folyópártján. Párhuzamos szerkezet: a gyerekkori emlékek biztonságával párhuzamosan az elbizonytalanító „honnan jössz valójában?” kérdése. Bizonyosan ez is önéletrajzi jellegű, mint minden, amit Raičković ez ideig írt. Talán utána is lehetne járni, hogy valóban úgy történt-e meg a gyerekkori világ és a későbbi visszatérés élménye. Ám a vers (ön)életrajzi bizonyossága a vers párhuzamos szerkezetének mindkét oldalán – a *Beszélgetés az agyaggal* mintájára – ismét a műről való gondolkodás, a mű születésének és létezésének drámájába torkollik: „Telepedj a kőre / Mint ahogy ott kuporogtál mindig a verseidben.” Az élet és mű drámai azonosságának, vagy éppen az azonosság drámájának megnevezése ez az első Tisza-vers befejező részében. Nosztalgikus, melankolikus lírai vallomás a költészet és a költészetről való gondolkodás keretében.

A később írt második Tisza-vers ott folytatódik, ahol az első a mű felé fordulás, a műben való lét igei metaforájában – „kuporogtál” – megszakadt: a versben szorongó élet mint mű élményénél. Az első Tisza-vers végéről, a mű és élet azonosságának drámájából a második Tisza-vers a költői műhely leírásába lép át: a versbe való szavak kiválasztása és rakosgatása, mint a versírás lehetséges változata, majd az így összeillesztett szavak áthajtása „a vers kapuján”. Csakhogy a Tisza-élmény ellenáll a versírás ezen gyakorlatának: „De a Tisza igazánvaló az életemben / S nem adhatok hozzá / kitalált verses szavakat” – áll a versben. A Tisza azért áll ellent a költői műhely szokásosnak látszó gyakorlatának, mert az élet része; nem a verses szavakban, hanem az életben folyik. Újra felizzik tehát a mű és élet azonosságából a formálás drámája. Ebben az értelemben a második Tisza-vers nem visszavonása, de mindenképpen ellenpontja az elsőnek. Amott az életrajzzal, a gyerekkori emlékekkel és a férfikor széksziszívvel úszott be a Tisza a versbe: az élet kuporog a műben; emitt a Tisza folyt ki a vers(írás) gyakorlatából és torkollott ellenállhatatlanul az életbe.

A harmadik Tisza-vers az első kettő kontrasztja. Az intimitásból, a nosztalgikus emlékezés és a melankolikus önismeret bensőségességéből, a vallomásos beszédmódból a Tisza és a Tisza-élmény a külsőbe, a világba, az újságok címlapjára, katasztrófafrekke „árad ki”, és éppen akkor „amikor bennem lám majdnem / kiszáradt”.

Megáradt, fenyegetett, garázdálkodott a Tisza, elvitte első áldozatát is, az év képe lett, a katonaság is bekerítette, majd „békésen és egyszerűen visszatért” a medrébe. Itt véget

is érhetne a vers, ha pusztán a látvány leírása lenne, csakhogy a medréből kiáradt majd oda visszaapadt Tisza költői motívum immár, amellyel a költő küzd „valami roppant nagy és láthatatlan toronyban”. Az első két vers étellel azonos Tisza-élménye a harmadikban költői motívummá idegenkedik; ebben az „átváltásban” folytatódik a külső, a bensőből, mint medréből kilépett „látvány-Tisza”. A költői motívumban tárgyiasul a kiszáradt gyerekkori Tisza-élmény. Ezért érthető az is, hogy az első két vers első személyű lírájából a harmadik vers végére a költői én, a személyes helyébe a harmadik személyű „a költő” lép, a kívülről látható költő, aki a motívummal küzd és nem az élménnyel, az idegen, aki nem emlékezik, hanem motívumot épít és kék magasságokból néz le a Tisza vizébe „Amint lassan / És sárgállón / Tovaveszik // A zöld szigetek // És görbe kanyarok mögött . . .”

A harmadik Tisza-vers búcsú a Tisza-élménytől, búcsú a gyerekkortól, és búcsú a formálás drámájától is, amiből most már – a költői motívum és a költő képében – csakis a mű léphet ki sértetlenül.

Stevan Raičković három Tisza-verse – éppúgy mint a *Beszélgetés az agyaggal* tíz egyforma verse – (ön)életrajz és művészet, élet és költészet elválaszthatatlan egybefonódása, amiből láthatóvá mégis inkább a mű, a vers válik, nem pedig az élet. De ez már egy másik „történet”.

Az életrajzi beszélgetéskönyv egy részletében azt a zentai gyerekkori élményét mondta el Stevan Raičković, amely nagyon korán és egy egész életre a költészethez láncolta. Augusztusi koraeste történt, játék után izzadtan, fáradtan ment hazafelé a gyerek Stevan Raičković a még félig-meddig ismeretlen városközponton át, a nevezetes baromfipiac közelében egy teljesen sötét ház előtt a pázsitot védő dróthuzalban megbottlott, elesett, majd hanyatt feküdt a fűben, és a hirtelen beállt sosem látott sötétségben kitérült előtte az augusztusi égbolt egyszerre „*értelmes*” és „*kaotikus*” csillagrendszere. „Azt gondolom, ez volt az első versem, amit – eltérően az összes többi későbbben *megírt* verstől – teljes létezésemmel *megélt*em . . . és minden itt kezdődött . . .” – mondta Stevan Raičković a beszélgetéskönyvben.

Ilyen elementáris létélményként megélt versek a Tisza-versek, amelyek – eltérően a gyerekkori nyári kozmikus élménytől – műként megírt versek (is).

De nemcsak ezért idéztem most a beszélgetéskönyvnek ezt a részletét.

Azért is, mert ez a létezésként megélt „vers”, és annak megfajthatatlan emléke vezet át a fordítás, a mű- és versfordítás kérdéskörébe. A gyerekkori élményhez tartozik, mondja tovább Stevan Raičković, a megélt és megkeményedett férfikor egy másik nagy költészetélménye. Shakespeare szonettjeinek fordítása során ültette át szerbre Raičković a 15. szonettet. Ennek első négy sora magyarul így hangzik:

Ha elnézem, hogy mindennek, mi él,
Virágzása csak rövid pillanatot,
Színpadi kép, kevesebb semminél,
Mit csillag-erők egyre váltanak;

Ebben a négy sorban látta viszont, művé formálva, versként megszólaltatva az augusztus éjszakai gyerekkori megélt és soha meg nem írt költészetélményt és -emléket, ami végérvényesen, egy egész életre a költészet rabjává tette.

Shakespeare szonettjének fordításával mondhatta ki, amit megírni nem adatott meg számára.

A fordítás értelme abban van, ha a másik nyelvre átültetett versben valami igazán személyes nyer formát és válik kimondhatóvá. Ismét a formálás drámája, aminek során a fordító – mint Stevan Raičković a Shakespeare-szonettek fordítása során – 2156 saját rímet „használ el”. Azt gondolom, Fehér Ferenc, amikor Stevan Raičković Tisza-verseit fordította magyarra, éppen így a saját Tiszáját, a saját kozmikus és mélyen személyes Tisza-élményét meg -emlékét „használta el”, „áldozta fel”. Ezért olvashatók Stevan Raičković Tisza-versei Fehér Ferenc-versekként (is). Az eredeti és fordítása párhuzamos közlése ebben a kontextusban a szokványosnál is mélyebb értelmet kap, vagyis a nyilvánvaló kulturális vonatkozások mellett vers- és fordításelméleti, nem utolsósorban hermeneutikai lecsapódásai (is) vannak.

A két költő találkozására Stevan Raičković kétnyelvű Tisza-könyvében tehát nemcsak a költői életrajzok metszéspontjai: mindketten 1928-ban születtek, a szabadkai gimnázium diákjai voltak, és Zentához meg a Tiszához kötődtek egy életre, miatt kerülhetett sor, hanem a költészet természetéből következően is. Ács Károlynak más szerep jutott ebben a különösen szép kötetben; ő is 28-as, ő is Szabadkán járt gimnáziumba, Raičkovićyal egy osztályba, ő is érti Raičković költészetét, de másként résztvevője e történetnek. A különbözőség méltóságával tartozik Raičkovićhoz és Fehér Ferenchez. Ahogyan a festők is. A könyvet Tripolsky Géza gyűjteményéből Milivoj Nikolajević, Petrik Pál, Nikola Graovac, Milan Konjović, Milan Kerac, Ács József, Benes József, Zoran Petrović és Tóth József festményeivel, rajzaival illusztrálták.

A formálás drámáját létélményként megélt költők, fordítók, festők vannak együtt a Tisza-kötetben.

BÁNYAI János

SZATHMÁRI ISTVÁN KÉT STILISZTIKAI TANULMÁNYKÖTETÉRŐL

Szathmári István: *Stílusról, stilisztikáról napjainkban*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1994 és Három fejezet a magyar költői stílus történetéből. *Nyelvtudományi Értekezések*, 140. sz., Akadémiai Kiadó, Budapest, 1995

1. „A *Stílusról, stilisztikáról napjainkban* (. . .) Szende Aladár: *A magyar nyelv tankönyve középiskolásoknak* című munkájának a 2. tematikus füzeteként, tulajdonképpen segéd-könyvként jelent meg, a szerző szándéka szerint azzal a céllal, hogy „az olvasókkal megismertesse a legfontosabb stilisztikai tudnivalókat, a nélkülözhetetlen segédeszközö-